

احیای یک هنر، رویکرد مشارکتی

چکیده

پارچه بافی در شهرهای کوچک ایران سابقه ی بسیار طولانی دارد که کلاته خیج در شهرستان شاهرود واقع در استان سمنان، به عنوان یکی از شهرهای نساجی سنتی نقش مهمی را ایفا می کند. سابقه ی پارچه بافی در این شهر به حدود صد و پنجاه سال می رسد و منسوجات شامل: حوله، جاجیم، چادر شب، سفره، پارچه ی ماهوت و غیره می باشند که اگرچه ساده اند و اکثراً با شیوه ای ابتدایی و سنتی رنگرزی و بافته می شوند، روز به روز به ارزش آن ها افزوده و طرفداران بیشتری از سراسر دنیا پیدا می کنند. خانم خدیجه غنچه مهم ترین بافنده ی شهر است که توانسته برای پارچه ی ماهوت خود، نشان ملی کیفیت و مرغوبیت کالا را ثبت کند، با این وجود مدتی است که به دلیل مشکلاتی پارچه بافی در این شهر متوقف شده است.

این مقاله به روش کتابخانه ای و میدانی نگاشته شده و هدف از این مقاله بررسی دلایل اهمیت یک هنر محلی و شناخت راهکارهای مشارکتی با توجه به خلاصه ای از عملکرد چهار کشور اندونزی، هند، ایتالیا و روسیه، برای حفظ یک هنر (میراث فرهنگی و صنایع دستی) در یک محل و به طور خاص، هنر پارچه بافی در شهر کلاته خیج می باشد.

کلمات کلیدی

خدیجه غنچه، منسوجات کلاته خیج، احیای پارچه ی ماهوت، دانه بافی

از دیدگاه «استاد علی اکبر دهخدا» صنایع دستی عبارت است از «آنچه با دست ساخته می شود، از پارچه و قالی، ساخته های فلزی و غیره- مقابل صنایع ماشینی» و «استاد دکتر محمد معین» را عقیده بر این است که «صنایع دستی، شامل صنعت هایی که دست در آن دخیل است مانند پارچه بافی و قالیبافی می شود.» و طبق آخرین تعریفی که از صنایع دستی توسط گروهی از کارشناسان سازمان صنایع دستی ایران ارائه شده است، صنایع دستی به مجموعه ای از «هنر- صنعت ها» اطلاق می شود که به طور عمده با استفاده از مواد اولیه ی بومی و انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید به کمک دست و ابزار دستی موجب تهیه و ساخت محصولاتی می شود که در هر وجه آن ذوق هنری و خلاقیت فکری صنعتگر یا سازنده به نحوی تجلی یافته و همین عامل وجه تمایز اصلی این گونه محصولات از مصنوعات مشابه ماشینی و کارخانه ای است. با این حال از آنجا که تاثیر فوق العاده ی سنت ها و رسوم منطقه ای در صنایع دستی به خوبی قابل رویت است، نمی توان تعریف استاندارد و دقیقی را به آن نسبت داد.^۱

کلاته خیج با جمعیت بالغ بر دو هزار و ششصد نفر در چهل کیلومتری شاهرود در استان سمنان است. کلاته خیج از شهرهای جدید تابع شاهرود است که به لحاظ شرایط اقلیمی از آب و هوای معتدل بهره مند است. زبان اهالی کلاته خیج فارسی و مذهبشان شیعه است.

این شهر از گذشته دیار هنر و پارچه بوده است و رفاقت اهالی این شهر با هنر پارچه و نخ قدمت صد و پنجاه ساله دارد. زنان این شهر همت کرده اند و دوباره هنری که در حال از بین رفتن بوده است را زنده کرده اند بعلاوه سال ها بود که در کشورمان پارچه ی ماهوت پشمی به شکل سنتی تولید نمی شد که با تلاش خانم غنچه این هنر دوباره احیا شد. پارچه های جدید بافته شده در کارگاه ایشان طبیعی بوده و علاوه بر فوایدی که برای مصرف کننده به همراه دارند از نظر زیست محیطی هم، آسیب کمتری به طبیعت وارد می کنند.

این منسوجات شامل حوله، جاجیم، چادر شب، سفره و... می باشند و تراکم بالایی نیز دارند که مورد توجه تعداد زیادی از گردشگران و فعالان میراث فرهنگی قرار گرفته اند تا جایی که به تعدادی از این منسوجات نشان ملی استاندارد تعلق گرفته است، اما متأسفانه، در حال حاضر کارگاه به دلیل مشکلاتی که در متن گفته شده، تقریباً تعطیل شده است.

جمع آوری اطلاعات در این مقاله به روش مروری کتابخانه ای و میدانی صورت گرفته است و هدف از نگارش این مقاله، بررسی مشکلات برای احیای یک هنر و ارائه ی راهکارهای مشارکتی با توجه به خلاصه ای از عملکرد چهار کشور اندونزی، هند، ایتالیا و روسیه، برای حفظ یک هنر (میراث فرهنگی و صنایع دستی) در یک محل و به طور خاص، هنر پارچه بافی در کارگاه خانم خدیجه غنچه در شهر کلاته خیج واقع در شهرستان شاهرود و استان سمنان، می باشد.

^۱ . حاجتی، ه. (۱۳۹۶). اهمیت صنایع دستی از جهات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اشتغال زایی.

دلایل اهمیت حفظ یک هنر سنتی

مرگ صنایع دستی هنری، صدای آرامی دارد، مثل سقوط یک چوب بریده از درخت است؛ مثل یک استاد پس از استاد دیگر و یک کارگاه پس از کارگاه دیگر... اما اگر ما به صدای این چوب بریده شده گوش دهیم، می توانیم ترس از بیابان را به خوبی درک کنیم و بدون شک آن را حتی به کل سرزمین های اروپایی، گسترش دهیم.^۲

صنایع دستی و بومی یکی از مظاهر فرهنگی و هنری محسوب می شود و نظر به اینکه هر فرآورده دستی بازگو کننده خصوصیات تاریخی، اجتماعی و فرهنگی کشور محل تولید است، می تواند هم عامل مهمی در شناساندن فرهنگ و تمدن به حساب آید هم آنکه موجبی برای جلب و جذب گردشگران قلمداد شود.^۳

قرن بیست و یکم قرن جهانی شدن خواهد بود. با وجود تمام مزایای جهانی شدن اقتصادی، این امر تهدیدی اساسی برای منابع فرهنگی سنتی به حساب می آید و به همین دلیل امروزه، حفظ میراث فرهنگی تاریخ، به طور فزاینده ای مهم است.^۴ همچنین احیا، حفظ و تولید دوباره و بیشتر هنر و صنایع دستی سنتی علاوه بر اشتغالزایی و فواید دیگری که ذکر شد، اتحاد و همدلی را در بین گروه های تولیدکننده و مصرف کننده ی آن هنر، بالا میبرد و به نحوی ازین طریق باعث تعامل بین افراد آن منطقه نیز می شود.

عوامل موفقیت در احیا و حفظ یک هنر، میراث فرهنگی و صنایع دستی (خصوصا در کشور های اندونزی، روسیه، هند و ایتالیا)

به طور کلی پنج عامل در حفظ میراث فرهنگی ضروری است. این عوامل عبارتند از: آموزش و پرورش هنر، همکاری دولت برای شناخت و ارتقاء بین المللی، همکاری موسسه آموزشی، گسترش استراتژی بازاریابی و ایجاد جامعه محلی در روند تولید،^۵ البته عوامل دیگری نیز در این امر موثر هستند که به طور خلاصه در ادامه بیان شده است.

در اندونزی یکی از راه های معمول آن، استفاده از میراث فرهنگی در صنعت خلاق است. صنعت خلاق شامل گروهی از هنرهاست که با توجه به تغییرات امروزه، می توان در آن ها، خلاقانه عمل کرد یا روش ها را تغییر داد و سپس تولید و عرضه کرد؛ هنر هایی مثل تبلیغات، معماری، صنایع دستی، طراحی، مد، فیلم، تلویزیون، رادیو و رسانه، نرم افزار و خدمات کامپیوتری،

^۲ . itali

^۳ . حکیمیان، ع. (۱۳۹۵). اهمیت توجه به هنرهای بومی و سنتی.

^۴ . Hania U. (۲۰۱۲). Innovation and sustainability in SME Development.

موسیقی، هنرهای نمایشی، چاپ و سایر هنر های گسترده ی دیگر، در گروه هنرها و صنایع خلاق قرار می گیرند؛^۶ که جا دادن هنری در این گروه بهترین گام در حفظ و احیای آن هنر می باشد. در ایتالیا نیز، ما شاهد همین قضیه هستیم به این صورت که مجسمه های برنزی سابق ارزش گذاری شده و با فرم های سه بعدی ارتباط داده شده است، برای حفظ این میراث و ماندنی شدن آن در فضای مجازی و دنیای امروزی.^۷

کتاب ها، کتابخانه ها و موزه ها نیز به عنوان منبعی برای دریافت اطلاعات درباره ی هنر ها و همچنین به عنوان پایگاه جمع آوری نمونه ها، در حفظ و احیای یک هنر، نقش بسزایی دارند. امروزه با دیجیتالی کردن آن ها، دسترسی و بازدید از آن ها برای افراد نیز، راحت تر شده و مشکلات کار را برای هنرمندان و علاقمندان کمتر کرده است.^۸ محیط های مجازی علاوه بر دسترسی آسان به اطلاعات، تاثیر زیادی در ایجاد جذابیت و معروفیت یک هنر نیز، دارد.^۹

در حفظ و احیای یک هنرهای سنتی در روسیه، دو بخش بیش از سایر بخش ها مورد توجه قرار گرفته است که می توان هر دو را به طور مستقل از همدیگر بررسی کرد: دولت و تجارت.^{۱۰} دولت به عنوان قطب بزرگ سرمایه گذاری و حمایتی از هنر و هنرمندان، در هر کشور وظایف زیادی به عهده دارد و تقریباً می توان گفت بدون حمایت دولت، خصوصاً در بخش های آموزش، توزیع و تولید، نمی توان هنری را احیا کرد؛ از سویی دیگر، لازمه ی استقبال از هنری، بحث تجاری و بازار فروش آن است.

در هند، همکاری و مداخله طراح در هنر سنتی هند، برای احیای صنایع دستی و جوان سازی فرهنگی در رسانه های جدید، بی تاثیر نبوده و افزایش ارتباط هنر با جامعه و حتی کشور های دیگر از طریق رسانه و فیلم ها، موجب توجه بیشتر به این هنر ها و پیشرفت بیشتر آن ها، شده است؛ بر این اساس مستند سازی نیز می تواند کمک بزرگی در احیای میراث فرهنگی و هنر یک جامعه، باشد. این همکاری ها با هنرمندان و هنرها باید دقیق و واقع بینانه باشد و هر مطلب و قطعه ی گم شده، به جای حدس زده شدن، باید از طریق کار تحقیقی پیدا شود و روی آن کار شود.^{۱۱} البته رنگ و اسطوره گرایی شاخصی که در هند وجود دارد نیز، کمک بزرگی به زنده ماندن هنر ها، از جمله لباس های سنتی و رنگی هند، کرده و آن را به نماد بزرگی از هند تبدیل کرده

^۶ . Hania U. (۲۰۱۲). Innovation and sustainability in SME Development.

^۷ . itali

^۸ .Ekwelem, V. O., Okafor, V. N., & Ukwoma, S. C. (۲۰۱۱). Preservation of cultural heritage: the strategic role of the library and information science professionals in South East Nigeria. Library Philosophy and Practice, ۱.

^۹ . hend

^{۱۰} . Anufriyeva N. (۲۰۱۷). FUNDAMENTAL STRATEGIES OF THE CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN THE MODERN RUSSIAN SOCIETY .

^{۱۱} . hend

است؛ همچنین مستندسازی در تایوان نیز در یک پروژه ی جالب به اسم «حفظ خرد اجداد»، به کار گرفته شد و در این پروژه، تمام روند سنتی یک مجسمه سازی به صورت گام به گام و در یک کارگاه محلی، به منظور برقراری ارتباط واقعی با صنعتگران محلی و به دست آوردن مواد اولیه ی اصلی و واقعی، پیگیری شده است.^{۱۲}

هنر پارچه بافی شهر کلاته خیج

کلاته خیج با جمعیت بالغ بر دو هزار و ششصد نفر در چهل کیلومتری شاهرود در استان سمنان است. کلاته خیج از شهرهای جدید تابع شاهرود است که به لحاظ شرایط اقلیمی از آب و هوای معتدل بهره مند است. زبان اهالی کلاته خیج فارسی و مذهبشان شیعه است.

این شهر از گذشته دیار هنر و پارچه بوده است و رفاقت اهالی این شهر با هنر پارچه و نخ قدمت صد و پنجاه ساله دارد. بیشتر زنان این شهر در کنار مردان، که عموماً کشاورز و دامدار می باشند به تولید پارچه و نخ مشغولند. در گذشته تمام کارهای مربوط به تولید پارچه، توسط شخص بافنده انجام می شد از جمله: تهیه ی ابریشم با پرورش کرم ابریشم و تولید نخ از آن و استفاده از رنگ های طبیعی موجود در منطقه. پارچه های ابریشمی ای که در گذشته در این شهر بافته می شده است، مرغوب ترین نوع این منسوجات بوده است، که در دوخت لباس های مجلسی مورد استفاده قرار می گرفت، ولی متأسفانه بعد از گذشت سال ها به دلیل کمیاب تر شدن ابریشم و بیشتر شدن هزینه ها، اجناس قدیمی و طبیعی جای خود را به پارچه های با جنس و رنگ جدید داده است؛ ولی دستگاه همان دستگاه سنتی می باشد و البته تعدادی دستگاه و ابزار جدید وارد چرخه ی تولید و ابریشم به طور کلی از چرخه ی تولید حذف شده است، البته در چند سال اخیر تعدادی از زنان شهر همت کرده اند و دوباره هنری که در حال از بین رفتن بوده است را زنده کرده اند بعلاوه سال ها بود که در کشورمان پارچه ی ماهوت پشمی به شکل سنتی تولید نمی شد که با تلاش خانم غنچه این هنر دوباره احیا شد. پارچه های جدید بافته شده در کارگاه ایشان طبیعی بوده و علاوه بر فوایدی که برای مصرف کننده به همراه دارند از نظر زیست محیطی هم، آسیب کمتری به طبیعت وارد می کنند.

بافت تمامی پارچه ها به جز ماهوت، در اصل نقطه کوبی یا تانه بافی نام دارد و در آن رنگ های مختلف بنا به طرح و مورد مصرف، استفاده می شوند. معمولاً این پارچه ها در آخر با نوار های عمودی یا افقی رنگین نمایان می شوند که البته نوع ساده ی آن پارچه های تک رنگ است و پیچیده ترین طرح آن منقش به طرح چترنگ که همان چند رنگ است، می باشد که با نخ هایی از پنج یا شش رنگ متفاوت بافته شده است. این منسوجات شامل حوله، جاجیم، چادر شب، سفره و... می باشند و نخ آن ها بنا به

مصرف انتخاب می شود مثلا پارچه ای که با نخ های پرز دار شانل بافته می شود به مصرف حوله می رسد. این دست بافته ها که تراکم بالایی نیز دارند مورد توجه تعداد زیادی از گردشگران و فعالان میراث فرهنگی قرار گرفته اند تا جایی که به تعدادی از این منسوجات نشان ملی استاندارد تعلق گرفته است، اما متاسفانه، در حال حاضر کارگاه تقریبا تعطیل شده است و دلایل این اتفاق را از زبان خانم غنچه، در ادامه می خوانیم.

مشکلات موجود در کارگاه پارچه بافی و دلایل عدم پیشرفت و توسعه ی این هنر از نظر بافنده ی اصلی شهر، خانم

خدیجه غنچه

بافندگان شهر کلاته خیج با مشکلات فراوانی مواجه هستند از جمله نبود مواد اولیه خصوصا طبیعی، نبود بازار دائمی برای فروش محصولات، حتی عدم شناخت و آگاهی مردم منطقه و سایر شهرستان ها، عدم پرداخت تسهیلات کم بهره به بافندگان و عدم توجه به بیمه نمودن آن ها و به عبارتی حمایت نکردن و بها ندادن به این هنر و هنرمندانش که علاوه بر اهمیت فرهنگی، اهمیت محیط زیستی نیز دارد و مهم ترین مشکل در کارگاه خانم غنچه، که کار را برای ایشان مختل کرده همان نبود مواد اولیه است به گونه ای که مدت هاست پارچه ی ماهوتی که به تازگی احیا شده بود، دیگر بافته نشده و حتی نمونه ای از آن هم دیگر در کارگاه وجود ندارد.

تصویر ۱. پارچه ی ماهوت بافته شده در کارگاه خانم غنچه

تصویر ۲. چادر شب پنبه ای که امروزه مصارف مختلفی دارد.

تصویر ۳. حوله بافته شده با الیاف ویسکوز و پلی استر

وظایف هنرمند، مردم و دولت برای حفظ و احیای هنر پارچه بافی کلاته خیج

هنرمند وظیفه دارد دست از تلاش خود بردارد و با شناسایی راه های کمک به حل مشکلات، سعی در زنده نگه داشتن هنر خود داشته باشد مثلا برای حل مشکل عدم آگاهی مردم، از فضای مجازی و رسانه ها برای رساندن پیام خود، استفاده کند. مردم شهر و سایر شهر ها و شهرستان های مجاور، نیز باید با احساس مسئولیت بیشتری به قضیه نگاه کنند و با خرید و همکاری خود با هنرمندان، هنرمند را حمایت کنند و به این طریق وظیفه ی خود را در قبال آن هنر بومی، به انجام برسانند.

سایر هنرمندان در سایر رشته های هنری نیز، در قبال هنرهای دیگر وظایفی دارند و با همفکری و همراهی های خود، باید هر چه بیشتر آن هنر را توسعه داده و به مردم بشناسانند

در این بین وظیفه ی مسئولین و دولت بیش از سایر افراد است و دولت باید علاوه بر حل سرمایه گذاری مالی، بازار مناسب داخلی و خارجی برای این هنر را نیز فراهم آورد به گونه ای که هنرمند فقط به ارتقا هنر و محصول خود فکر کند و پیشرفت کند. در این خصوص ناگفته نماند که بنابر صحبت های کارشناس محترم صنایع دستی، اداره ی میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی شاهرود در نظر دارد فروشگاه دائمی صنایع دستی در شهرستان شاهرود و در جهت حمایت از تولید کنندگان و بافندگان پارچه ایجاد نماید.

نتیجه گیری

صنایع دستی و بومی یکی از مظاهر فرهنگی و هنری محسوب می شود و نظر به اینکه هر فرآورده دستی بازگو کننده خصوصیات تاریخی، اجتماعی و فرهنگی کشور محل تولید است، می تواند هم عامل مهمی در شناساندن فرهنگ و تمدن به حساب آید هم آنکه موجبی برای جلب و جذب گردشگران قلمداد شود.^{۱۳}

هنر سنتی برای دوام و توسعه ی خود نیازمند تلاش هایی مشارکتی و استفاده از روش های کشور های موفق در این زمینه است، از جمله این راهکار ها، حمایت مادی و معنوی دولت و مسئولین از جمله فراهم کردن بازار داخلی و بین المللی مناسب برای آن هنر، پیگیری و خلاقیت هنرمند و همکاری آن با سایر هنرمندان در همان رشته ی هنری و رشته های دیگر، حمایت و کمک مردم همان منطقه و سایر مناطق مجاور، همکاری و حمایت تلویزیون و رسانه در جهت شناساندن بیشتر آن هنر، همکاری موزه ها کتابخانه ها و ناشر های مختلف با هنر و هنرمندان آن، همکاری محققین و موسسات برای جمع آوری بیشتر اطلاعات و ارائه ی خدمات آموزشی و... می باشد و به طور کلی مشکلات اصلی موجود برای بافندگی شهر کلاته خیج، نبود مواد اولیه خصوصا طبیعی، نبود بازار دائمی برای فروش محصولات، حتی عدم شناخت و آگاهی مردم منطقه و سایر شهرستان ها، عدم پرداخت تسهیلات کم بهره به بافندگان و عدم توجه به بیمه نمودن آن ها می باشد که امید است با توجه به صحبت های کارشناس محترم صنایع دستی مبنی بر تصمیم اداره ی میراث فرهنگی گردشگری و صنایع دستی شاهرود در رابطه با ایجاد فروشگاه دائمی صنایع دستی در شهرستان شاهرود و در جهت حمایت از تولید کنندگان و بافندگان و حمایت بیشتر مسئولان و مردم این مشکلات حل گشته و یا حداقل، کمتر شوند.

^{۱۳}. حکیمیان، ع. (۱۳۹۵). اهمیت توجه به هنرهای بومی و سنتی.

۱. Fdh
۲. Dfghd
۳. Sghghh
۴. Haserdf
۵. Shgjj

روسیه

Anufriyeva N. (۲۰۱۷). FUNDAMENTAL STRATEGIES OF THE CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN THE MODERN RUSSIAN SOCIETY . IN: ۲۵th International Scientific Conference on Economic and Social Development-XVII International Social Congress (ISC-۲۰۱۷) Moscow. ۳۰-۳۱ October ۲۰۱۷. [www.tabnak.ir](#)

اندونزی

Hania U. (۲۰۱۲). Innovation and sustainability in SME Development. IN: International Conference on Small and Medium Enterprises Development. Procedia Economics and Finance ۴ (۲۰۱۲) ۱۹۳-۲۰۰

Ekwelem, V. O., Okafor, V. N., & Ukwoma, S. C. (۲۰۱۱). Preservation of cultural heritage: the strategic role of the library and information science professionals in South East Nigeria. Library Philosophy and Practice, ۱.

منابع اینترنتی

۱. حاجتی، ه. (۱۳۹۶، ۲۴ دی). اهمیت صنایع دستی از جهات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و اشتغال‌زایی. پایگاه اطلاع

رسانی تابناک، برگرفته از www.tabnak.ir

۲. حکیمیان، ع. (۱۳۹۵، ۱۸ دی). اهمیت توجه به هنرهای بومی و سنتی. ایرنا، برگرفته از www.irna.ir